

Protestantské cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1989

Jan Pešek

Na Slovensku pôsobili po roku 1945 dve väčšie protestantské cirkvi, Slovenská evanjelická cirkev augsburského vyznania, tzv. luteráni (uznávajú učenie a zásady Martina Luthe-
ra) a Reformovaná kresťanská cirkev, tzv. kalvíni (uznávajú učenie a zásady Jána Kalvína). Podľa sčítania obyvateľstva k 1. marcu 1950¹ sa k Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. hlásilo 443 251 obyvateľov, t. j. 12,88 %. Dominovali medzi nimi Slováci, veriacich maďarskej národnosti bolo len minimálne. Nemeckých veriacich prepustila cirkev zo svojho zväzku už roku 1939 (odvtedy mali samostatnú cirkevnú organizáciu) a po roku 1945 boli vysídlení. K Reformovanej kresťanskej cirkvi sa hlásilo 111 696 obyvateľov, t. j. 3,25 %; asi 90 % veriacich bolo maďarskej národnosti, zvyšok slovenskej.² Okrem týchto cirkví pôsobili na Slovensku aj ďalšie protestantské cirkvi, napr. baptisti, adventisti, metodistická cirkev, darbisti a podobne. Počty ich veriacich a duchovných však boli minimálne a postavenie v spoločnosti celkom irelevantné. Luteránska, aj kalvínska cirkev mali svojich veriacich rozmiestnených na území Slovenska nerovnomerne; viac-menej rovnomerne tu má veriacich len rímskokatolícka cirkev. Evanjelická cirkev a. v. mala najviac veriacich a teda najväčší vplyv v okolí Modry, na juhozápadnom Slovensku (najmä na Záhorí a Myjave), v okolí Martina a Liptovského Mikuláša a v niektorých severných oblastiach Slovenska. Reformovaná kresťanská cirkev mala najviac veriacich na južnom a juhovýchodnom Slovensku.

Podmienky na činnosť cirkví všeobecne, a teda aj pre protestantské cirkvi, boli dané charakterom režimu, ktorý na Slovensku (v rámci Československa) existoval. Od obnovenia Československa na jar 1945 tu vládol tzv. ľudovodemokratický režim, t. j. akási obmedzená alebo riadená demokracia. Zostal zachovaný pluralitný politický systém, hoci limitovaný, a v praxi sa uplatňovala reálna náboženská sloboda. Vzťahy štátu a cirkví sa vyznačovali viac-menej obojstranným rešpektovaním a vytvárali pre cirkvi únosné podmienky, hoci rímskokatolícka cirkev mala určité problémy a jej vzťahy so štátom boli napätejšie, najmä pre zviaanosť s režimom Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945. Prelom vo vzťahu štátu a cirkví nastal po komunistickom prevrate vo februári 1948, ktorým sa začala ďalšia, podstatne dlhšia etapa vzájomných vzťahov; skončila sa až pádom komunistického režimu koncom roka 1989. Tento režim bol vo svojej podstate protináboženský a ateistický, cirkvi boli nútené pôsobiť pod „štátnou kuratelou“ a náboženská sloboda existovala len formálne.

1 Predchádzajúce sčítanie obyvateľstva v Československu sa konalo roku 1930, preto nie je vhodné využívať vtedajšie údaje pre povojnové obdobie. Sčítanie začiatkom roka 1950 možno hodnotiť ako adekvátne, pretože režim vtedy ešte netlačil na ateizáciu spoločnosti. Pri ďalších sčítaniach obyvateľstva po roku 1950 sa už neuvádzala náboženská príslušnosť a existovali len približné odhady, ktorými disponovali jednotlivé cirkvi. Prvý raz sa náboženská príslušnosť obyvateľstva sledovala až po páde komunistického režimu, pri sčítaní obyvateľstva k 3. marcu 1991. Z týchto dôvodov je najreálnejšie vychádzať z údajov k 1. 3. 1950.

2 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond Slovenský štatistický úrad, kart. 79, inv. č. 128. Národné sčítanie k 1. marcu 1950.

Predmetom „záujmu“ režimu bola predovšetkým najväčšia a najplyvnejšia katolícka cirkev. Protestantské cirkvi zostávali akoby „v tieni“, hoci aj na ne doliehal perzekučný tlak.

Okrem charakteru režimu ovplyvňovala možnosti pôsobenia cirkví aj národnostná politika štátu, a to v prípade Reformovanej kresťanskej cirkvi, ktorej veriaci boli prevažne maďarskej národnosti. Obnovená Československá republika mala byť podľa vládnych strán budovaná ako národný štát Čechov a Slovákov, tzv. maďarská otázka sa mala riešiť obdobným spôsobom ako nemecká, teda vysídlením príslušného národného etnika. Obyvateľstvo maďarskej národnosti bolo až na výnimky zbavené štátneho občianstva. Jeho vysídlenie však nebolo medzinárodnopoliticky akceptované (na rozdiel od nemeckého obyvateľstva), preto vláda zvolila cestu čiastočnej vzájomnej výmeny obyvateľstva a tzv. reslovakizáciu. Prelom v tomto zmysle nepriniesol ani komunistický prevrat vo februári 1948, hoci určité súvislosti tu z hľadiska zaradenia Maďarska a Československa do sovietskeho bloku nepochybne existujú. Príslušníkom maďarskej národnosti by musel navrátiť štátne občianstvo akýkoľvek režim, pretože existujúci stav bol neudržateľný. V októbri 1948 bol prijatý zákon, na základe ktorého sa osobám maďarskej národnosti vrátilo československé štátne občianstvo,³ čo podstatným spôsobom ovplyvnilo možnosti pôsobenia Reformovanej kresťanskej cirkvi.

Slovenská evanjelická cirkev a. v. vstupovala do obnovenej Československej republiky s aureolou aktívneho účastníka protifašistického odboja a Slovenského národného povstania. Jej duchovní i veriaci stáli v prevažnej väčšine v opozícii voči Hlinkovej slovenskej ľudovej strane a režimu Slovenskej republiky, mnohí boli prenasledovaní i väznení. Cirkvná ústava hovorila o úrade generálneho biskupa, ktorý však nebol zriadený (aj z finančných dôvodov) a túto funkciu vykonával služobne starší dištriktuálny biskup. Konkrétne išlo o Vladimíra Pavla Čobrdu, ktorý bol biskupom Východného dištriktu. Biskupom Západného dištriktu bol Pavol Osuský, od roku 1947 zasa Fedor Fridrich Ruppeldt. Funkcia generálneho dozorca nebola po vojne obsadená (pôsobili tu rôzni zástupcovia). V roku 1947 zvolili do tejto funkcie Vladimíra Trslina, ktorý však zomrel skôr, ako mohol byť inštalovaný. Koncom roka 1947 zvolili za generálneho dozorca Petra Zaťka, ktorého slávnostne inštalovali v novembri 1948. Vedúci predstavitelia cirkvi mali politické spojenie s prevažne luteránskym vedením Demokratickej strany a s viacerými z nich udržiavali priateľské osobné kontakty. Domnievali sa, že v nových podmienkach evanjelická cirkev zaujme dôležité miesto v politickom a verejnom živote a bude zohrávať podstatne významnejšiu spoločenskú úlohu ako pred vojnou, respektíve v čase existencie Slovenskej republiky. Evanjelická cirkev a. v. a jej vedenie zostali politicky blízki Demokratickej strane aj po prijatí tzv. Aprílovej dohody (1946), hoci viacerí mali k nej i k nástupu politického katolicizmu v strane vážne výhrady. Spojenie s Demokratickou stranou, politickým protivníkom Komunistickej strany Slovenska, bolo hlavným dôvodom výhrad, ktoré mali voči cirkvi po februárovom prevrate 1948 predstavitelia komunistického režimu.

Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku bola po vojne prakticky ochromená. S prinavráteným územím, odtrhnutým po Viedenskej arbitráži, sa vrátili aj veriaci maďarskej národnosti; v čase existencie Slovenskej republiky sa k cirkvi hlásilo necelých 14-tisíc veriacich, väčšinou Slovákov. Hoci cirkev tvorili predovšetkým veriaci maďarskej národnosti, na jej čele bolo oficiálne čisto slovenské vedenie. Duchovným predstaviteľom

3 Zbierka zákonov a nariadení Československej republiky, roč. 1948. Zákon č. 245 zo dňa 25. októbra 1948 o štátnom občianstve osôb maďarskej národnosti. Pozn.: Občania maďarskej národnosti nadobúdali československé štátne občianstvo, ak k 1. 11. 1938 boli československými štátnymi občanmi, mali bydlisko na území ČSR a ich občianstvo bolo platné dňom prijatia zákona, ak do 90 dní zložili sľub vernosti ČSR.

kalvínov bol Ján Tomašula, farár v Košiciach, jeho zástupcom Andrej Maťašík, farár senior a poslanec Slovenskej národnej rady za Demokratickú stranu, svetským predstaviteľom Vojtech Ozorovský. Cirkev bola rozdelená po nacionálnej línii, keď existovali 3 slovenské a 6 maďarských seniorátov. Duchovní až na výnimky nemali štátne občianstvo, a preto nemohli v rámci cirkvi zastávať žiadne oficiálne funkcie; koncom roka 1947 bolo zo 166 aktívnych kňazov len 21 slovenskej národnosti. Už začiatkom roka 1947 sa malo skončiť provizórium, keď cirkev reprezentoval čisto slovenský Organizačný výbor. Uskutočnili sa voľby do Ústavodarnej synody, ktorú však nebolo možné zvolať, lebo väčšina synodálnych poslancov sa nemohla preukázať dokladom o štátnom občianstve, z toho dôvodu provizórium pretrvávalo. Problémom bola aj požiadavka štátnej moci na používanie slovenčiny ako bohoslužobného jazyka, hoci kalvíni poukazovali na potrebu kázať v takom jazyku, aby mu veriaci rozumeli. Takéto požiadavky sa mohli použiť ako zámienka na nútené vysídlenie, preto členovia cirkvi postupovali veľmi opatrne.

Prevrat vo februári 1948 a nastolenie komunistickej totality vyústili do konfrontácie režimu s cirkvami. Najostrejšie spory boli s najväčšou a najvplyvnejšou katolíckou cirkvou, podstatne menšie protestantské cirkvi zostávali v pozadí záujmu komunistického režimu. Vyhol sa im konflikt v súvislosti s kandidatúrou kňazov vo voľbách do Národného zhromaždenia koncom mája 1948. Komunistický režim mal záujem, aby na tzv. jednotnej kandidátke Národného frontu boli aj niektorí katolícki kňazi, ktorých považoval za „spolahlivých“. Predstavitelia cirkvi to jednoznačne odmietli a kňazom, ktorí by kandidovali, hrozili suspendovaním, čo po voľbách v niekoľkých prípadoch aj urobili. V prípade evanjelickej cirkvi a. v. štátna moc o kandidovanie duchovných záujem nemala a obmedzila sa na laikov. Kandidovala ich však nie ako cirkevných funkcionárov, ale ako príslušníkov satelitných politických strán. Názorne to ukazuje prípad Andreja Žiaka, zastávajúceho funkciu člena generálneho presbyterstva cirkvi. Bol zvolený za poslanca a stal sa podpredsedom Národného zhromaždenia, nie však za cirkev, ale ako vedúci funkcionár Strany slovenskej obrody. V prípade príslušníkov Reformovanej kresťanskej cirkvi to bolo bezpredmetné. Prevažná väčšina členov cirkvi bola maďarskej národnosti a nemala štátne občianstvo (dostali ho až koncom októbra 1948), preto nemohli voliť a byť volení.

Vo voľbách do Národného zhromaždenia koncom mája 1948 sa mohli zúčastniť a aj sa zúčastnili luteráni, pričom výsledky ich hlasovaní štátnu moc nepríjemne prekvapili. Napríklad vo volebnom kraji Banská Bystrica, charakterizovanom silnou tradíciou protifašistického odboja a SNP, sa miestni funkcionári sťažovali, že „luteránske obce hlasovali proti“.⁴ Aj volebný okres Modra s tradičným vplyvom evanjelickej cirkvi a. v. „volil veľmi zle“. Vo volebných okresoch Myjava, Senica a Skalica sa aj podľa oficiálnych údajov (voľby boli evidentne sfalšované a skutočné výsledky sa „upravovali“) podiel bielych hlasovacích lístkov, ktoré vyjadrovali nesúhlas s tzv. jednotnou kandidátkou Národného frontu, pohyboval okolo 30 %. Vedúci funkcionári tí boli zaskočení a dávali to aj najavo. Predseda KSS a podpredseda vlády Viliam Široký pri hodnotení volieb uvádzal: „*Luteráni, na rozdiel od iných, odovzdali biele lístky. Bola to väčšinou celá odstavená garnitúra Demokratickej strany. Kto pozná patriarchálne pomery medzi evanjelickým obyvateľstvom, ten pochopí, že sa to všetko ukázalo vo voľbách.*“⁵ Nesúhlas značnej časti evanjelického obyvateľstva s pofebruárovým vývojom, vyjadrený vo voľbách, sa pritom vo vzťahoch k štátnej moci ešte výraznejšie neprejavoval. Hlavnou sférou konfrontácie bol vzťah štátu

4 SNA, f. ÚV KSS, Voľby, kart. 2111. Porada oblastných tajomníkov 4. júna 1948.

5 Národní archiv Praha (ďalej NA), f. ÚV KSČ, 02/1, zv. 2, a. j. 122. Zápis zo schôdze Predsedníctva ÚV KSČ 4. júna 1948.

a katolíckej cirkvi, ktorý vygradoval začiatkom leta 1949 nepokojmi a vzburami katolíckeho obyvateľstva v súvislosti s tzv. Katolíckou akciou.

Oboch protestantských cirkví sa intenzívne dotýkala, hoci v niektorých aspektoch rozporne, príprava tzv. cirkevných zákonov. Tie mali upravovať vzťah štátu a cirkví, diskutovalo sa o nich už pred februárovým prevratom 1948 a po ňom, už v nových podmienkach, sa dopracúvali do konečnej podoby. Ich prijatie sa predpokladalo na prelome jari a leta 1949, no konfrontácia v súvislosti s tzv. Katolíckou akciou ich dočasne odsunula do úzadia a aktuálne sa stali až na jeseň 1949. Prvým bol návrh zákona o Štátnom úrade pre veci cirkevné, ktorý bol ponímaný ako nástroj štátneho dozoru a riadenia cirkví, druhý bol návrh zákona o hmotnom zabezpečení cirkví štátom, ktorého súčasťou bolo aj zloženie predpísaného sľubu vernosti republike a podmienka predbežného štátneho súhlasu na výkon duchovnej funkcie. Najdôraznejšie proti pripravovaným zákonom protestovala katolícka cirkev, no jednoznačne odmietavý bol aj postoj evanjelickej cirkvi a. v. Keď štátne orgány koncom augusta 1949 posielali všetkým duchovným návrh zákona o hmotnom zabezpečení cirkví s požiadavkou, aby sa k nemu vyjadrili, prevažná väčšina evanjelických duchovných odpovedala, že „*pri riešení pomeru cirkvi ku štátu je nevyhnutné, aby vláda rešpektovala autonómiu a tradície Evanjelickej a. v. cirkvi a vzala do ohľadu pripomienky, ktoré minulého roku zaslala generálna cirkev na Slovensku*“.⁶ Duchovní väčšinou pripájali formuláciu: „*Do podrobného rozboru zákona sa nepúšťam a zhodujem sa so stanoviskom, ktoré vedenie našej cirkvi k nim zaujalo*“.⁷ Vedeli, že toto stanovisko je zamietavé⁸, nechceli však verejne demonštrovať svoj nesúhlas s vládnym návrhom a dostať sa tak do otvoreného rozporu so štátnou mocou.

Výhrady k návrhu zákona mali aj duchovní Reformovanej kresťanskej cirkvi. Okrem všeobecných obáv zo zasahovania do práv cirkvi vyjadrovali požiadavky špecifického charakteru, vyplývajúce z jej konkrétneho, historicky daného postavenia. Príkladom môže byť požiadavka, aby sa služobné obdobie duchovných započítavalo už od nadobudnutia kaplánskeho diplomu bez ohľadu na to, v ktorom štáte duchovný pôsobil.⁹ Hoci Organizačný výbor reformovanej cirkvi vyslovil s „platovým zákonom“ zásadný súhlas, situácia v cirkvi nebola až taká jednoznačná. *Kalvínske hlasy* sa napr. v auguste 1949 sťažovali, že štát pokladá protestantské cirkvi, teda aj kalvínov, za „spiatočnicke a reakcionárske“, a preto vláda „*pripravila osnovu sama, nezaslala ju jednotlivým cirkevným zborom, avšak pokúsila sa osnovu prerokovať iba s vedúcimi činiteľmi jednotlivých cirkví a súčasne im dala vedieť, že z osnovy sa stane zákon, či už k tomu zaujmú kladné, alebo záporné stanovisko*“.¹⁰ Situácia bola skutočne taká, že štátna moc bola odhodlaná „cirkevné zákony“ presadiť za každú cenu.

6 SNA, f. ÚAV SNF, kart. 90. Vyjadrenie k návrhu zákona o úhrade platov duchovenstva a náboženských spoločností.

7 Tamže.

8 Generálny konvent evanjelickej cirkvi a. v., ktorý sa konal 4. novembra 1948 v Liptovskom Mikuláši, odmietol v súvislosti s pripravovaným zákonom predovšetkým porušovanie cirkevnej samosprávy (autonómie) a požadoval praktické rešpektovanie ustanovení ústavy o uplatňovaní náboženskej slobody. Vyjadril stanovisko cirkvi, že „nemôže prijať ustanovenia, cieľom ktorých je obmedziť voľnosť a slobodu širokých vrstiev cirkevníkov pri voľbe duchovných všetkých stupňov. A rovnako nemôžeme prijať ani obmedzenia voľnosti nakladať s cirkevným majetkom a spravovať ho, prijímať a na základe voľného rozhodnutia konventov ukladať príspevky v prospech cirkevného hospodárenia.“ *Cirkevné listy*, 8. januára 1949, č. 1, s. 6 – 8. Stanovisko.

9 SNA, f. ÚAV SNF, kart. 90. Vyjadrenie k návrhu zákona o štátnej úhrade osobných a vecných potrieb cirkví.

10 *Kalvínske hlasy*, 15. augusta 1949, č. 14 – 15, s. 3. Protestantské cirkvi na rázcestí.

Práve v čase, keď vrcholili prípravy režimu na prijatie tzv. cirkevných zákonov, prišla nepríjemná komplikácia zo strany evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. 29. septembra 1949 sa v Piešťanoch zišiel Spolok evanjelických kňazov na Slovensku (SPEVAK) a vypracoval svoj *Prejav k návrhu zákona o štátnej úhrade osobných a vecných nákladov cirkvi* (tzv. Piešťanský manifest). Zaslali ho všetkým poslancom Národného zhromaždenia, členom vlády, Zboru povereníkov, Ústrednému akčnému výboru Národného frontu i Slovenského národného frontu. Kritizovali v ňom skutočnosť, že „návrh bol robený bez toho, že by bola vyžiadaná mienka a spolupráca našej evanjelickej cirkvi. Je jasné, že nebola pri tom uvážená ani mienka generálneho predsedníctva našej cirkvi, podaná o prvom texte tohoto návrhu zákona z roku 1948.“¹¹ Ostrie kritiky a nesúhlasu s formuláciami navrhovaného zákona smerovalo k dvom základným oblastiam – k inštalovaniu kňazov do funkcií a k spôsobu financovania činnosti cirkvi. Najostrejšie bol odmietaný predbežný súhlas štátnych orgánov na výkon funkcie duchovného a financovanie cirkvi výhradne štátom, lebo by to narušovalo vzťah veriaceho k svojej cirkvi.¹²

Postoj evanjelickej cirkvi a. v. situáciu bezprostredne pred schvaľovaním „platového zákona“ vyhroutil a funkcionári režimu sa cítili zaskočení, pretože z jej strany neočakávali výhrady. „Cirkevná šestka“ ÚV KSČ, akýsi neoficiálny orgán pre riešenie „cirkevnej problematiky“, preto zvolala na 7. októbra 1949 do Prahy poradu zástupcov všetkých evanjelických cirkvi v Československu, na ktorej sa zúčastnili aj predstavitelia evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku (biskup Fedor F. Ruppeltdt, dištriktálny dozorca Fedor Ormis a tajomník generálneho biskupa Pavol Neckár). Rokovania prebiehali mimoriadne dramaticky. Predstaviteľ režimu pri rokovaní s cirkvami Alexej Čepička (v tom čase generálny tajomník Ústredného akčného výboru Národného frontu a minister spravodlivosti) mimoriadne tvrdo odsudzoval *Piešťanský manifest* a odmietavé stanovisko evanjelických farárov k navrhovanému zákonu. Podľa priamych účastníkov rokovania vyhlásil, že „katolícki kňazi sú naši nepriatelia, ale to, čo robia, je prinajmenšom taktné a slušné. Ale to, čo ste urobili vy, slovenskí evanjelici, nie je ani taktné, ani slušné.“¹³ Ruppeltdt a Ormis boli takýmto hrubými vyjadreniami zaskočení a výraznejšie neodporovali. Výhrady dával najavo predovšetkým Neckár, čo malo pre neho v krátkom čase tvrdé osobné dôsledky. Všetci účastníci rokovania s navrhovaným návrhom zákona vyslovili súhlas, iba luteráni zo Slovenska si vyžiadali právo predložiť celú záležitosť generálnemu presbytériu. Na zasadnutí „cirkevnej šestky“ 12. októbra 1949 sa konštatovalo, že „teraz máme súhlas všetkých nekatolíckych cirkvi s novými zákonmi“.¹⁴

Skutočnosť, že toto konštatovanie nebolo pravdivé práve v prípade Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v., sa preukázala až o niekoľko dní, keď sa 14. októbra 1949 v Národnom zhromaždení schvaľovali „cirkevné zákony“. Štátna moc vyvíjala veľké úsilie, aby sa tohto rokovania zúčastnili vedúci predstavitelia všetkých cirkvi. Katolícki biskupi to odmietli

11 NA, f. ÚAV NF, kart. 35, OC 1949. Prejav Spolku evanjelických kňazov na Slovensku o návrhu zákona o štátnej úhrade osobných a vecných potrieb cirkvi.

12 Tamže.

13 Takéto vyhlásenie spomína evanjelický kňaz Pavol Uhorskai, jeden z tých, ktorý dávali najavo nesúhlas s „platovým zákonom“. Odvoláva sa pritom na informáciu od A. Žiaka, podľa ktorého Čepička na nich urážlivo kričal „ako na chlapčiská z ulice“ a citoval vyššie uvedené slová o „netaktnosti“ a „neslušnosti“. UHORSKAI, P.: Ako to bolo. Liptovský Mikuláš, 1992, s. 21 – 22.

14 Zápis zo schôdze cirkevnej komise ÚV KSČ 12. októbra 1949. In: Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951. Edice dokumentů. I. Cirkevní komise ÚV KSČ („Cirkevní šestka“). Duben 1949 – březen 1950. Eds.: M. BU-LÍNOVÁ, M. JANIŠOVÁ, K. KAPLAN. Praha – Brno, 1995, s. 256.

a účasť svojich zástupcov odmietla aj slovenská evanjelická cirkev; reformovaná kresťanská cirkev svojich zástupcov poslala. V publikovanej správe o účasti delegácií jednotlivých cirkví na schvaľovaní „cirkevných zákonov“ sa pritom uvádzalo, že „oficiálnu delegáciu slovenských evanjelikov viedli dr. Kováč z Bratislavy a duchovný člen organizačného výboru Turnovský“.¹⁵ Bol to však podvod a vedomá lož, pretože menovaní boli príslušníkmi Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku (kalvíni).¹⁶ Aj vedenie tejto cirkvi, ktorá bola v mimoriadne ťažkej situácii, síce malo výhrady voči niektorým formuláciám zákonov, na druhej strane ho však uspokojovalo faktické zrovnoprávnenie ich cirkvi s inými cirkvami. Toto uspokojenie prevážilo vnútorný nesúhlas s tými časťami zákonov, ktoré postihovali a obmedzovali aj ich cirkev.

Schválené „cirkevné zákony“ využila štátna moc na podriadenie si cirkví, dostala ich pod svoju „kuratelu“, pričom protestantské cirkvi neboli výnimkou. Ich schopnosť brániť sa bola obmedzená, bola podstatne menšia ako v prípade katolíckej cirkvi, a to nielen tým, že mali nižší počet veriacich, teda aj menší vplyv. V podmienkach totalitného režimu sa totiž ako nevýhoda prejavovalo ich demokratické cirkevné zriadenie a vnútorné fungovanie. V prípade katolíckej cirkvi nemohol režim jej vrcholných funkcionárov, t. j. biskupov, plnohodnotne nahradiť inými, „spoľahlivejšími“ osobami, ochotnými spolupracovať so štátnymi orgánmi, pretože vymenovanie a vysvätenie nových biskupov bolo a je vo výlučnej kompetencii Vatikánu. Štátna moc mohla biskupov iba „neutralizovať“, t. j. izolovať ich, internovať alebo uväzniť. Dosadzovanie administrátorov, respektíve zastupovanie „spoľahlivými“ kapitulnými vikármi bolo zjavné provizórium a usvedčovalo štátnu moc z porušovania náboženskej slobody. V protestantských cirkvách však boli biskupi, dozorcovia a ďalší funkcionári volení cirkevnými zbormi. Práve v tom spočívala možnosť mocenských zložiek efektívne zasahovať do celej štruktúry protestantských cirkví od vrcholovej až po miestnu úroveň, ovplyvňovať a formovať ju podľa vlastných predstáv. „Personálna prestavba“ protestantských cirkví, začínajúca vo vedení a pokračujúca až do základných článkov, bola rozhodujúcim momentom ich podriadenia štátnej moci.

V Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. začala „personálna prestavba“ odstránením tajomníka generálneho biskupa Pavla Neckára. Zámienkou bolo vydanie „závadného“ cirkevného schematizmu na jar 1949, skutočným dôvodom však bolo jeho odmietavé stanovisko pri rokovaní o budúcich „cirkevných zákonoch“. Začiatkom roka 1950 na neho podali trestné oznámenie a do leta 1950 ho donútili rezignovať nielen na funkciu tajomníka generálneho biskupa, ale aj na všetky ostatné funkcie v cirkvi; nahradil ho „spoľahlivý“ Ján Chabada. Predstavitelia režimu využili neúplnú organizačnú štruktúru evanjelickej cirkvi a. v., keď nebol zriadený generálny biskupský úrad. Na jar 1951 presadili jeho zriadenie a tým sa stala aktuálna otázka obsadenia tejto funkcie. Čobrda sa pod nátlakom vzdal funkcie generálneho biskupa a zostal len biskupom Východného dištriktu. „Vládny kandidát“ na generálneho biskupa bol Ján Chabada a jeho voľba prebehla „bezproblémovo“. Úradu sa ujal v októbri 1951. Generálnym dozorcom sa stal Andrej Žiak namiesto Petra Zaťku, ktorý na funkciu rezignoval. V priebehu rokov 1952 – 1953 štátna moc donútila k rezignácii biskupov Západného a Východného dištriktu Fedora F. Ruppeldta a Vladimíra P. Čobrdu,

15 Pravda, 15. októbra 1949. Národné zhromaždenie schválilo zákony o zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné a o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností.

16 Štefan Turnský (nie Turnovský, ako sa uvádzalo v tlači – J. P.) prišiel do Bratislavy z Prahy v polovici augusta 1949 a začal tu pôsobiť ako farár bratislavského reformovaného kresťanského zboru. Súčasne sa stal aj členom Organizačného výboru. Advokát Karol Kováč bol laickým funkcionárom reformovanej cirkvi. (J. P.)

ktorých nahradili Andrej L. Katina a Július Krčméry; vymenili sa aj dištriktuálni dozorcovia. V praxi to znamenalo akúsi demontáž „starého agrárno-demokratického“ vedenia cirkvi. Ešte koncom roka 1952 sa realizovalo nové rozdelenie cirkevných zborov do seniorátov a dištriktov tak, aby hranice cirkevných zoskupení (zbory, senioráty, dištrikty) boli v súlade s krajským a okresným členením štátu. Aj tým sa protestantské cirkvi líšili od katolíckej cirkvi, kde hranice diecéz jednoznačne stanovuje pápež. Táto územná predstavba cirkvi vyvolala potrebu voľby nových funkcionárov a štátna moc mohla prostredníctvom udelenia alebo neudelenia štátneho súhlasu „vylúčiť nepriateľské živly“ a presadiť „spôhlivých funkcionárov“.¹⁷

V rokoch 1952 – 1953 sa uskutočnila aj „personálna prestavba“ Reformovanej kresťanskej cirkvi. Ako som už spomenul, na jej čele stálo dovtedy čisto slovenské vedenie. Pokus o akési maďarsko-slovenské vyrovnanie na konferencii v Komárne v marci 1949 zostal len na symbolickej rovine, keď za podpredsedu Organizačného výboru zvolili farára maďarskej národnosti Ladislava Börszörményiho. V tomto období bol však z hľadiska moci nacionálny problém parciálny, pretože hlavný dôraz sa kládol na lojalitu, a v tomto zmysle s Reformovanou kresťanskou cirkvou problémy neboli. Keď sa však už komunistický režim upevnil, mohol pristúpiť aj k „riešeniu“ nacionálnej otázky v rámci cirkvi. V priebehu roka 1952 donútili odstúpiť dovtedajších predstaviteľov cirkvi slovenskej národnosti a odvtedy ju reprezentovali duchovní a laici maďarskej národnosti, Imrich Varga ako námestník generálneho seniora (duchovný predstaviteľ cirkvi) a Imrich Soós ako námestník generálneho kurátora (svetský predstaviteľ cirkvi); takéto názvy vedúcich funkcionárov cirkvi boli zakotvené v novej cirkevnej ústave z apríla 1951. V polovici roka 1953 sa v cirkvi uskutočnili organizačné zmeny tak, aby sa hranice seniorátov kryli s hranicami štátnej správy. Odteraz existovalo 7 seniorátov. Podstatná zmena oproti minulosti (9 seniorátov, z toho 6 maďarských a 3 slovenské) bola v tom, že odteraz existovali len národnostne zmiešané senioráty. Na ich čele, podobne ako v cirkevných zboroch, stáli také osoby, ktoré mali dôveru predstaviteľov režimu. Synoda na jeseň 1953 zvolila za duchovného predsedu synody a súčasne biskupa Imricha Vargu, za generálneho kurátora Bartolomeja Csajho; v októbri 1953 vstúpili totiž do platnosti zmeny úradných názvov vedúcich funkcionárov reformovanej cirkvi, keď sa namiesto generálneho seniora zavádzal názov biskup.¹⁸

Obom cirkvám od začiatku 50. rokov nanútili „spôhlivé“ vedenie v ústredí i na nižších článkoch organizačnej štruktúry. Povedané jazykom moci, „zaradili sa do budovania novej spoločnosti“, a tak viac-menej bezproblémovo pôsobili až do pádu komunistického režimu koncom roka 1989. Je pritom charakteristické, že z tohto kliše sa pokúsili vystúpiť práve vtedy, keď zoslablo zovretie štátnej moci a zdalo sa, že cirkvi by mohli získať viac priestoru na svoje pôsobenie. Prvý raz sa to prejavilo po XX. zjazde KSSZ vo februári 1956, v podstate od jari 1956 a doznievalo to do začiatku roka 1957. Objavovali sa všeobecné požiadavky na uvoľnenie vzťahov štátu a cirkvi, súčasne však aj špecifické prejavy, typické pre tú-ktorú cirkev. V Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. sa prejavovala výrazná nespokojnosť s vedením, nanúteným štátnou mocou začiatkom 50. rokov. V atmosfére „politického odmäku“ sa dokonca aj štátne orgány prikláňali k myšlienke „umožniť cirkvi, aby upravila pomery vo vedení cirkvi tak, aby vedenie malo kladný pomer voči Národnému frontu, ale

17 K „personálnej prestavbe“ evanjelickej cirkvi a. v. začiatkom 50. rokov podrobnejšie PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M.: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava, 1997, s. 232 – 239.

18 K obdobnej problematike v podmienkach Reformovanej kresťanskej cirkvi podrobnejšie tamže, s. 231, 239 – 240.

aj autoritu medzi členstvom cirkvi“.¹⁹ Takáto „miera pochopenia“ však trvala len veľmi krátko. Politické „pritvrdenie“ od začiatku roka 1957 ju zmietlo do nenávratna a vo vedení režimu prevážil názor, že „pustiť“ Chabadovo vedenie by bolo prejavom slabosti. V Reformovanej kresťanskej cirkvi sa prejavil fenomén národnostnej problematiky, hoci možnosť rozdelenia cirkvi podľa národnostného kľúča zostala len v rovine úvah a špekulácií a požiadavky slovenských duchovných i veriacich boli iba marginálne.²⁰ Vedenie cirkvi na čele s I. Vargom malo situáciu pevne v rukách, maďarská väčšina veriacich bola spokojná s odstránením bývalého slovenského vedenia a o zmenu nemala záujem. „Politický odmäk“ od jari 1956 bol časovo taký krátky a obsahovo mierny, že výraznejší pohyb v cirkvách ani nemohol priniesť. Keď však prišiel január 1968 a pokus o spoločenskú reformu, vytvoril sa oveľa väčší priestor na riešenie problémov, ktoré oproti roku 1956 vystúpili do popredia s celkom inou razanciou.

Po januári 1968 padli mocenské zábrany a vedenie evanjelickej cirkvi a. v. sa dostalo do defenzívy. Sformovalo sa tzv. obrodné hnutie, čo bola skupina niekoľkých desiatok evanjelických duchovných (niektorí z nich požívali v cirkvi veľkú autoritu), ktorých režim v minulosti rôznym spôsobom postihol, či sa už dostali do väzenia, boli vyradení z duchovnej služby alebo preradení na menej významné funkcie v rámci cirkvi. K popredným predstaviteľom patrili Július Cibulka (farár v Limbachu, predtým v Bratislave), Pavol Uhorskai a Otto Vízner (farári mimo službu, t. j. vyradení z pastoračnej činnosti), Jozef Juráš, ktorý bol prepustený z väzenia a ďalší. Práve toto hnutie duchovných sa stalo najrozhodnejším kritikom oficiálneho vedenia cirkvi. Z jeho iniciatívy sa 17. apríla 1968 uskutočnila schôdza zástupcov takmer všetkých seniorátov na Čertovici; neskôr sa v normalizačnej terminológii používal pre jej účastníkov názov „čertovická skupina“. Účastníci schôdzky vytvorili Prípravný výbor a prijali rozhodnutie, že „majú byť vyzvaní predstavitelia cirkvi na všetkých stupňoch cirkevnej správy zo stavu duchovného i svetského, aby sa vzdali svojich hodností“.²¹ Vyslali delegáciu na Generálny biskupský úrad, ktorá vyzvala všetkých troch biskupov, aby do 28. apríla 1968 abdikovali. Spoločná pastoračná konferencia, zvaná do Turčianskych Teplic na 2. – 3. mája 1968, sa mala konať už bez nich. Štátna moc s tým najskôr súhlasila, zakrátko si však uvedomila, že oficiálne vedenie stratilo akcieschopnosť a je de facto vytláčané na okraj diania. Presadila preto, aby konferenciu nezvolával len Prípravný výbor, ale aj prorežimná kňazská organizácia Ústredie slovenských evanjelických kňazov (ÚSEK) s tým, že sa jej zúčastnia aj kritizovaní biskupi, čím dala najavo, že majú jej podporu. Priebeh konferencie bol búrlivý a hrozil rozkol vnútri duchovenstva, preto opozičná skupina nakoniec ustúpila a personálne otázky sa neriešili. Vedúci predstavitelia cirkvi zotrvali vo svojich funkciách, ich vratké postavenie sa však neupevnilo. Časté požiadavky cirkevných zborov na odstúpenie odmietali, alebo sa tvárili, akoby ich ani nepočuli.

19 SNA, f. Povereníctvo školstva a kultúry, kart. 154. Zasadanie kolégia povereníka školstva a kultúry 26. – 27. septembra 1957. Správa Povereníctva školstva a kultúry o cirkevnopolitickej situácii na Slovensku a uskutočňovaní zásad cirkevnej politiky, schválenej Politickým byrom ÚV KSČ.

20 V decembri 1956 napr. reformovaní duchovní slovenskej národnosti kritizovali nedostatky v novovydanom spevníku (nekvalitný papier, gramatické chyby a vysoká cena v porovnaní s maďarskou verziou). Koncom februára 1957 niektorí duchovní v slovenských zboroch požadovali prenesenie redakcie *Kalvinských hlasov* na východné Slovensko. SNA, f. Ministerstvo kultúry SSR, kart. 9. Sekretariát pre veci cirkevné 1970. Vyštiepenie J. Čontofálského na zasadnutí Synody Reformovanej kresťanskej cirkvi v Komárne 26. novembra 1970.

21 Zápis z porady evanjelických a. v. kňazov, konanej na Čertovici dňa 17. apríla 1968. In: HRONEC, P.: Kronika nášho obrodného hnutia, s. 22. Pozn.: Ide o xerokópiu nedatovaných pamätí, uložených v Archíve Generálneho biskupského úradu Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Bratislave. (J. P.)

Napriek tomuto odmietavému postupu však práve obsadzovanie voľných biskupských miest urýchlilo ďalšie spory v cirkvi. V priebehu roka 1968 sa totiž uvoľnili funkcie biskupov Západného a Východného dištriktu, nie však abdikáciou biskupov, ale ich úmrtím. 4. mája 1968, bezprostredne po konferencii v Turčianskych Tepliciach, zomrel biskup Východného dištriktu Štefan Kátlovský a 23. októbra 1968 zahynul pri autonehode biskup Západného dištriktu A. E. Katina. O obsadenie týchto funkcií sa začal ostrý zápas. Generálny biskup J. Chabada sa bránil návrhom, predkladaným postihnutými kňazmi i celými cirkevnými zbormi, pričom štátna moc ho v tomto podporovala a spoločne vyčkávali, až sa situácia „upokojí“. V polovici roka 1969 mohol byť zvolený za biskupa Západného dištriktu v podstate kompromisný kandidát Rudolf Košťál, vo Východnom dištrikte prichádzalo „upokojenie“ pomalšie, a tak bol Július Filo ako prijateľný kandidát zvolený až začiatkom roka 1970. Chabadovo postavenie ako generálneho biskupa bolo neudržateľné, sám sa proti kritikom nedokázal obhájiť a spoliehal sa na to, že štátna moc sama zabezpečí „konsolidáciu pomerov“ v cirkvi. Mocenské zložky v tomto zmysle skutočne aktívne pôsobili voči „reakčným“ evanjelickým duchovným, cieľavedome ich obmedzovali a usilovali sa rozkladať jednotu ich radov. Sám Chabada sa na jednej kňazskej schôdzke vyjadril priamo tak, že „úsilie o obrodu cirkvi majú už v rukách iné orgány“.²² Hoci bolo celkom zjavné, že k zmene vo funkcii musí prísť, odmietal odstúpiť, a tak celú situáciu vyriešilo až jeho úmrtie v apríli 1970. Jediným kandidátom na funkciu bol „spoľahlivý“ Ján Michalko, ktorého zvolili v septembri 1970. Nebol síce tak skompromitovaný ako Chabada a v cirkvi mal predsa len väčšiu autoritu, no jednoznačne bol „vládnym kandidátom“. Tak sa aj správal a podľa toho ho duchovní i veriaci aj hodnotili. Štátna moc mohla s uspokojením konštatovať, že „bola obnovená akcieschopnosť vedenia cirkvi“.²³ Nové vedenie (generálnym dozorcom zostal A. Žiak) „kriticky prehodnotilo“ všetky stanoviská cirkvi z predchádzajúceho obdobia a zaujalo k nim „správne stanoviská“ v normalizačnom duchu, cirkev sa zaradila do celkového prúdu vtedajšieho celospoločenského vývoja.²⁴

V Reformovanej kresťanskej cirkvi politické uvoľnenie po januári 1968 vytvorilo priestor na oživenie problematiky národnostného usporiadania vnútrocirkevných pomerov. Zástupca biskupa Ján Čontofalský (duchovný slovenskej národnosti) inicioval 2. mája 1968 stretnutie sedemnástich duchovných slovenskej národnosti. Pod jeho vedením prítomní zostavili *Rezolúciu slovenských duchovných*, v ktorej žiadali predovšetkým vytvorenie samostatného slovenského seniorátu, samostatného orgánu pre slovenskú časť cirkvi a prenesenie redigovania *Kalvinských hlasov* do slovenského seniorátu.²⁵ Záujem vytvoriť slovenský seniorát sa teritoriálne koncentroval na východné Slovensko, konkrétne na územie prešovského, východoslovenského a západokošického seniorátu. V týchto troch seniorátoch sa hlasovalo o podpore *Rezolúcie* z 2. mája. Skupina organizovaná Čontofalským argumentovala, že sa pre ňu vyslovilo dvadsaťosem slovenských zborov, t. j. 95 % z celkového počtu.²⁶ Oficiálne vedenie cirkvi naopak konštatovalo, že za zriadenie samostatného

22 UHORSKAI, P.: c. d., s. 148.

23 SNA, f. ÚV KSS, kart. 1278. Zasadanie Predsedníctva ÚV KSS 5. januára 1971. Informatívna správa o plnení krátkodobých a dlhodobých opatrení pre politický postup v oblasti cirkevnej politiky na Slovensku.

24 K vývoju v evanjelickej cirkvi. a. v. v rokoch 1968 – 1970 pozri PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Bratislava, 1999, s. 213 – 219, 250 – 253.

25 SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné 1969, kart. 9. Rezolúcia podpísaných reformovaných duchovných pôsobiacich v slovenských zbormi reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku (2. mája 1968).

26 SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné 1970, kart. 9. Vystúpenie J. Čontofalského na zasadnutí Synody 26. novembra 1970 v Komárne.

slovenského seniorátu hlasovalo (aj to vraj pod vplyvom skreslených informácií komisie, ktorá hlasovanie organizovala) len 4 048 voličov (6,6 %), čo je príliš málo na zriadenie samostatného seniorátu.²⁷ Predstavu jednej i druhej strany o budúcom vnútornom usporiadaní cirkvi sa ich predstavitelia usilovali podporiť politickou argumentáciou, typickou pre vtedajšiu dobu. Skupina organizovaná Čontofalským dôvodila, že terajšie usporiadanie je produktom päťdesiatych rokov a „práve tieto roky dnešný obrodny proces našej spoločnosti označuje za roky deformácií (...) do týchto rokov deformácií spadá vznik a vyhlásenie terajšej cirkevnej ústavy a v nej zakotvené riešenie vzťahov medzi národnosťami.“²⁸ Vedenie cirkvi na čele so „spoľahlivým“ biskupom I. Vargom označilo Rezolúciu z 2. mája za „extrémny jav demokratizačného procesu“ a odporúčalo, aby „naša cirkevná organizácia zostala v jej terajšej forme“.²⁹

Hoci štátne orgány zaujali voči pojanuárovému pohybu v cirkvi viac-menej neutrálne, respektíve vyčkávacie stanovisko, predsa len preferovali oficiálne vedenie cirkvi, čo bolo postupom času čoraz zreteľnejšie. Z pochopiteľných dôvodov nemali záujem, aby na rozbuřenom východnom Slovensku, zmietanom náboženskými spormi medzi gréckokatolíckmi a pravoslávnyimi, pribudlo ďalšie ohnisko náboženského napätia. Biskup I. Varga mal situáciu v cirkvi, okrem relatívne úzkeho okruhu „odbojných nacionalistických duchovných“, pevne v rukách, a bol spoľahlivou zárukou, že v radoch cirkvi bude pokoj. Po nástupe normalizácie sa stala jeho podpora celkom jednoznačná. Minister kultúry SSR Miroslav Válek v decembri 1969 konštatoval, že vedenie cirkvi na čele s Vargom označilo požiadavky slovenských duchovných za „pokús o rozdelenie cirkvi a úplné osamostatnenie slovenských zborov pod vlastnou cirkevnou správou, ktoré by malo nepriaznivé dôsledky nielen z hľadiska cirkevno-náboženského, ale aj z hľadiska štátno-občianskeho. (...) Rozdelenie veriacich podľa národností v osobitných cirkevných orgánoch by vyvolalo zbytočné napätie, nezhody a národnostné trenice. Uvedené nezhody sa vyriešili.“³⁰ Súčasťou „vyriešenia“ situácie bola rezignácia J. Čontofalského na funkciu zástupcu biskupa v decembri 1969. Pod tvrdým tlakom oficiálneho vedenia cirkvi, podporovaného štátnou mocou, sa stiahol a spolu s ním aj ďalší „nacionalistickí aktivisti“, ktorí odtiaľ „disciplinované“ pôsobili len v rámci svojich zborov. Vedenie cirkvi tak dokázalo na rozdiel od evanjelickej cirkvi a. v. situáciu „znormlizovať“ fakticky vlastnými silami, bez priameho zásahu štátnej moci.³¹

V priebehu 70. a 80. rokov pôsobili obe cirkvi ako „spoľahlivé“ a v podstate takmer bezproblémové.³² Až pád komunistického režimu koncom roka 1989 v nich vyvolal pohyb,

27 Biskup I. Varga uvádzal, že podľa platných cirkevných predpisov je na vytvorenie samostatného seniorátu potrebných minimálne 6 000 voličov (aj najmenší bratislavský seniorát mal viac ako 6 000 voličov), pričom prihlásených bolo len 4 048. SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné 1969, kart. 3. List I. Vargu ministerstvu kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1969, z 15. januára 1969.

28 SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné 1969, kart. 9. Odpoveď Komisie slovenských reformovaných zborov a údov na stanovisko Synodnej rady z 20. júna 1968 (júl 1968).

29 SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné 1969, kart. 3. List I. Vargu ministerstvu kultúry, sekretariát pre veci cirkevné, z 15. januára 1969.

30 Informatívna správa o cirkevnopolitickej situácii na Slovensku (22. decembra 1969). In: Občianska spoločnosť 1967 – 1970. Sociální organismy a hnutí Pražského jara. 2/2. Eds.: J. PECKA, J. BELDA, J. HOPPE. Praha – Brno, 1998, s. 248.

31 K vývoju v Reformovanej kresťanskej cirkvi v rokoch 1968 – 1970 pozri PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Bratislava, 1999, s. 220 – 223, 253 – 255.

32 Vývoj v Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. a Reformovanej kresťanskej cirkvi v 70. a 80. rokoch pozri PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M.: V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989. Bratislava, 2004, s. 187 – 200.

ktorý oživil „tradičné“ problémy, v evanjelickej cirkvi a. v. otázku nanúteného a so štátnou mocou zjavne kolaborujúceho vedenia, v Reformovanej kresťanskej cirkvi zasa usporiadanie národnostných pomerov. Medzi evanjelikmi sa pohyb koncentroval do rýchlo silnejšieho tlaku na generálneho biskupa Jána Michalka. Dištriktuálni biskupi neboli pod takým tlakom, hoci kritika sa objavovala aj voči nim, pretože do funkcií sa dostali ako výsledok kompromisného riešenia a ich koexistencia s režimom mala iné dimenzie. Evanjelickí farrári vytvorili v cirkvi hnutie *Verejnost' proti násiliu* s centrom v Ružomberku, začiatkom januára 1990 si vymohli prijatie na generálnom biskupskom úrade v Bratislave a dôrazne žiadali odstúpenie Michalku z funkcie už k 1. februáru 1990. Ten sa bránil, no napokon k 1. aprílu odstúpil (funkciu dočasne zastával R. Košťál ako služobne starší dištriktuálny biskup). Na jeseň 1990 sa stal generálnym biskupom Pavol Uhorskai, perzekvovaný v 50. rokoch a jeden z aktivistov „obrodného hnutia“ po januári 1968. U kalvínov naopak biskup Eugen Mikó (I. Varga zomrel koncom roka 1980, po ňom bol v rokoch 1984 – 1988 biskupom Zigmund Horváth), zvolený koncom roka 1988, bez problémov pokračoval vo výkone funkcie až do konca funkčného obdobia. Začiatkom roka 1992 sa vyriešila aj problematika národnostného usporiadania cirkvi. Okrem existujúcich seniorátov, ktoré zostali v podstate maďarské, sa vytvorili dva čisto slovenské senioráty na východnom Slovensku. Ako celok zostala Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku jednotná a podľa hodnotenia jej duchovných i veriacich je „slovensko-maďarské vyrovnanie“ pre jej pôsobenie prínosom.